

PATRIOTTEN EN N.S.B.ERS ¹⁾

1

Ik wil in het tweetal lezingen dat ik vanavond begin, over het tijdvak handelen dat men in onze geschiedenis gewoon is de Franse tijd te noemen, maar dat men misschien billijker, tot op de paar laatste jaren na, de Bataafse tijd kan noemen, het tijdvak van 1795 tot 1813. Maar ik wil mij daarbij tot één probleem bepalen, een probleem van waardering. Ongetwijfeld is het een centraal probleem. Laat mij beginnen met het u voor te leggen.

In hoever kan men de Patriotten (de Bataven, zoals men ze na 1795 beter kan noemen) op één lijn stellen met de N.S.B.-ers; in hoever moet men beiden als landverraders beschouwen; in hoever kan men uit de manier waarop bij de restauratie van toen de voormalige Patriotten of Bataven behandeld werden, iets afleiden omtrent wat onze N.S.B.-ers na de omkeer te verwachten hebben?

U weet dat in 1813 de leus van vergeven en vergeten werd aangeheven en dat mensen die de Fransen hadden helpen binnenhalen of die onder het revolutionaire regiem, en zelfs onder Napoleon gedurende de inlijving, gediend hadden, niet alleen niet werden lastig gevallen; — lastig gevallen werden slechts (of eigenlijk niet eens, maar althans van alles uitgesloten) zij die Napoleon *te lang* trouw bleven, tot na de komst van de Prins van Oranje of zijn verheffing tot Soeverein Vorst namelijk; — die mensen werden niet alleen niet lastig gevallen maar in hun ambten gecontinueerd of tot nieuwe, belangrijke posten geroepen. De Soevereine Vorst, weldra de Koning, had zelfs een voorkeur voor die mensen; zijn invloedrijkste minister werd eerst Falck, een Amsterdams Patriot, toen Van Maanen, die onder Napoleon president van het Keizerlijk Gerechtshof in Den Haag geweest was en die zich van de voorlopige regering van Van Hogendorp verre gehouden had: onregelmatig en gevaarlijk gedoe had hij dat gevonden. „De Prins is Patriot geworden”, klaagden Willem's trouwe aanhangers wel, die geen baantjes krijgen konden. Zullen wij soortgelijke toestanden beleven? Zal de Koningin Mussert of Rost van Tonningen in haar kabinet roepen? Zal

---

¹⁾ Lezingen in september 1943 gehouden voor mijn mede-geïnterneerden in St. Michielsgestel. In 1946 in boekvorm verschenen.

de nieuwe orde bestendig worden onder haar auspiciën, zoals de nieuwe orde van toen inderdaad onder de auspiciën van Willem I wel bestendig werd: niet wat de mensen alleen, maar wat de maatregelen aangaat? . . . Nu, het is wel nauwelijks nodig u gerust te stellen. Wij hebben, afgezien van wat we er zelf van vinden, gehoord wat de Koningin op dit punt aan de radio heeft aangekondigd. Het zal heel anders gaan.

U weet echter dat de N.S.B.-ers zelf deze historische parallel graag aanhalen. Dr. Carp, de voorzitter van het nieuwe „Vredegerechtshof” in Den Haag, heeft niet lang geleden een rede gehouden, waarin hij Mussert vergeleek met Schimmelpenninck, de eerste voorzitter van de revolutionaire raad van Amsterdam, van Januari 1795 af dus een van de grote mannen van de nieuwe staat van zaken, vertegenwoordiger van de Bataafse regering op het vredescongres te Amiens in 1802, in 1805 door Napoleon staatshoofd gemaakt onder de titel van Raad-pensionaris; in 1806 al moest hij plaats maken voor Napoleon's broer Lodewijk; diens koningschap aanvaardde hij, daarna zelfs de inlijving; in 1813 vertoefde hij te Parijs als één van Napoleon's senatoren voor de Nederlandse departementen. Welnu, die Schimmelpenninck werd door Willem I in belangrijker posten alleen niet gebruikt omdat hij oud en ziekelijk was, maar hij werd door hem tot lid van de Eerste Kamer benoemd; zijn zoon was later gezant en zelfs eerste-minister onder Willem II. U begrijpt hoe graag Dr. Carp zien zou, dat het met zijn Leider net zo goed affiep.

Historische parallellen, laat mij dat nog even in het algemeen opmerken, kan men alleen met nuttig effect gebruiken als men zich steeds voorhoudt, dat de geschiedenis zich nooit herhaalt. Dat wil zeggen: men zal overeenkomsten aantreffen, en daaruit zal men soms consequenties kunnen trekken; maar men moet begrijpen dat die overeenkomsten altijd maar tot zekere aspecten, tot zekere onderdelen van een situatie of een gebeurtenis beperkt blijven, terwijl zij, in het éne geval zowel als in het andere, optreden in organisch verband met andere tendenties of verschijnselen of in een geheel samenstel van omstandigheden, die in de beide gevallen geheel verschillend zijn. Men moet om de parallel te doen uitkomen bepaalde trekken dus zorgvuldig isoleren; maar tegelijk moet men zich bewust blijven dat zij in werkelijkheid natuurlijk nooit geïsoleerd zijn opgetreden of kunnen optreden. Ook al

is er overeenkomst, er is daarom nog geen identiteit, en die kan er niet zijn.

Houdt u deze gedachte vast terwijl ik begin met een schets van de omwenteling van 1795, gevolgd door nog een heel kort aanstippen van de hoofdpunten uit de ontwikkeling daarna, tot 1810 toe. Dat zal mijn uur van vanavond vullen. De vergelijking met onze tijd, beschouwingen over overeenkomst en verschil, bewaar ik dan voor een tweede en laatste lezing.

Iedereen weet dat de Patriotten de inval van de Fransen in Januari 1795 bevorderd hebben.

Maar wat waren de Patriotten?

Onder de vierde Engelse oorlog, dat wil zeggen in de vroege jaren tachtig van de achttiende eeuw, was er een driftig misnoegen uitgebroken tegen het beleid van de Stadhouder, Willem V. De smadelijke gang van zaken en de rampspoedige vrede, het werd alles aan hem geweten. Ten dele was dat zeker onbillijk, maar er zat in de kritiek toch ook een element van waarheid, en in ieder geval was het een gevoel van ergernis en ontsteltenis over 's lands plotselinge overvleugeling door zijn oude rivaal Engeland, wat tot de grote beweging leidde, die weldra het karakter van een hervormingsbeweging aannam, maar die in de naam Patriotten de herinnering aan deze oorsprong bleef bewaren.

In den beginne was de beweging hoofdzakelijk gericht tegen de bevoegdheden van de Stadhouder, tevens Kapitein- en Admiraal-Generaal, en de leiding was in handen van regenten. Zij was in zekere zin een voortzetting, of een hernieuwing, van de oude anti-stadhouderlijke politiek der regenten, die vooral in de machtige Staten van Holland tot uiting placht te komen. Gewoonlijk had in de strijd tussen regenten en Stadhouder (of tussen Staten van Holland en Stadhouder) de burgerij met haar sympathie aan de kant van Oranje gestaan. Veel meer dan sympathie had zij niet te geven, want in het staatsbestel van de oude Republiek en van elk van haar zeven gewesten, van Holland vollediger nog dan van verscheidene andere, was het volk, was ook de burgerij buiten de regenten-oligarchie, van regelmatige politieke invloed verstoken. Verkiezingen, dat was iets onbekends, openbare meningsuiting over staatszaken was slechts binnen enge perken mogelijk, de regering was een onderonsje van de zich onder enig toezicht van de Stadhouder zelf aanvullende regentenklasse. Aanvankelijk trachtte nu in de Patriotten-

tijd die regentenklasse de opwinding over de oorlog en de ongekende bijval die haar actie tegen de Prins bij de burgerij vond, te benutten om dat toezicht geheel uit te schakelen, zoals zij in de stadhouderloze tijdvakken reeds tweemaal had kunnen doen. Maar toen inderdaad het gezag van Willen V in verscheiden gewesten tot een schaduw teruggebracht was en hij zich eind 1785 zelfs uit Holland had teruggetrokken, bleken de regenten-leiders van de beweging niet meer in staat haar te beheersen. De burgerijen die aanvankelijk zo eerbiedig bij hen tegen de Prins hadden gerequesteerd, kwamen met hun eigen wensen, en die waren van zuiver democratische (althans burger-democratische) strekking.

Reeds aan het begin van de beweging waren zij geformuleerd en was heel de taktiek die inderdaad gevolgd zou worden aangegeven, door een regent uit een landprovincie, de edelman Van der Capellen tot de Poll, in het befaamde pamflet *Aan het volk van Nederland*. Van der Capellen wees op het voorbeeld van de Amerikaanse opstand: Engeland, de vriend van de Prins van Oranje, de vijand op dat ogenblik van de staat, was tevens de dwingeland van het naar vrijheid dorstende Amerikaanse volk. Zo zag hij het, en velen met hem, en zo werd de oorlog vanzelf aan de vrijheidsgedachte verbonden. In zijn (strikt anoniem verschenen) pamflet nu ried Van der Capellen de burgers gecommitteerden te kiezen om toezicht op het regentenbestuur te oefenen, hij ried hen om zich te wapenen en in hun schutters- of andere dergelijke formaties wensen aan de regering kenbaar te maken, en voorts boven alles de vrijheid der drukpers te handhaven. Naarmate die tendenties naar voren kwamen — en het land weerklonk weldra van wapengedruis, de burgers vormden „exercitiegenootschappen” en ook louter politieke sociëteiten, terwijl een luidruchtige en dikwijls bandeloze politieke pers uit de grond schoot —, begonnen veel regenten zich te distancieren van de beweging die zij voor hun eigen doeleinden hadden pogen te gebruiken en toenadering tot de Prins van Oranje te zoeken. In 1787 was de Patriottenbeweging zowel anti-regent als anti-Oranje geworden. Wat zij zou hebben kunnen bereiken als zij haar loop zonder stoornis van buiten had mogen voortzetten, kan niemand zeggen. In de herfst van dat jaar kwam het tot ingrijpen van het buitenland. Al lang hadden de partijen om hulp naar buiten gekeken, de Oranjepartij naar Engeland, de Patriotten naar Frankrijk, maar het was een Pruisisch leger dat nu de knoop doorhakte. De Koning van Pruisen, broer van

Willem V's Prinses, achtte zich door haar aanhouding bij Goejanvellesluis beledigd, en zijn interventie leidde tot de jammerlijke instorting van het Patriotten-bewind en 't herstel van Oranje en van een onhervormde, een van haat tegen de democratie bezieldde regentenoligarchie.

Of de Patriotten in staat zouden zijn geweest regering en maatschappij te hervormen? Wat zij tot aan hun val uitgericht hadden, was in ieder geval nog weinig zaaks. De beweging kon zich door de belemmeringen van de oude particularistische staatsinrichting geen baan breken, zij verliep in locale, hoogstens provinciale vormen, en bood een toneel van verwarring en krakeel. Zoveel is zeker echter, dat het hersteld regiem de opinie niet met zich kreeg. De grote menigte, ja, die juichte in 1787. Het Patriotisme was een bij uitstek burgerlijke beweging gebleven. De leuzen van vrijheid, deelneming aan het bestuur, tolerantie voor katholieken en dissenters ook, hadden vooral indruk op de beter-gesitueerden, op de ontwikkelden gemaakt, en de vervolging die na de Pruisische interventie tegen allen die zich met de beweging gecompromitteerd hadden, werd aangespannen, kon haar niet uitroeien. Wel gingen duizenden in ballingschap, naar Frankrijk, waar zij weldra een revolutie van heel wat radicaler slag zouden aanschouwen, maar in het land zelf kwam daarmee de eenmaal gewekte geest niet tot rust. Men kan gerust zeggen, dat in de jaren 90de de meerderheid van de burgerij, de meerderheid van het intellect, sympathiseerden met de ondergrondse Patriotse oppositie. In het begin van 1793 was de Republiek, nu vast verbonden aan Engeland en Pruisen, met het revolutionaire Frankrijk in oorlog geraakt. Nog altijd, ja na de Revolutie meer dan ooit, beschouwden de Patriotten Frankrijk als hun toeverlaat en Engeland verscheen in dit Europees conflict aanvankelijk — zo zag het ook een luidruchtige oppositie in Engeland zelf — als het bolwerk der reactie. Engeland was de bondgenoot van de Stadhouder en van de oude regentenkliek die zich nu aan hem vastklampte, de oorlog was hun oorlog; niet, zo voelden de Patriotten het, de oorlog van het Nederlandse volk.

En zo kwamen zij er dan toe, zoals ik al in herinnering bracht, de inval der Fransen actief te bevorderen. Technisch waren hun handelingen zeker hoogverraad en men staat versteld van de zachtzinnigheid waarmee de regering hen in de voorafgaande jaren liet begaan. Het ging in twee tempo's. Zodra de Franse Revolutie uitbrak, hadden de Patriotse ballingen, de uitgewekenen van 1787, hun hoop op een Franse

interventie die hun terugkeer zou meebrengen, voelen verlevendigen. Eindelijk, begin Februari 1793, na een lange periode van spanning en onzekerheid, had de Conventie van de Franse Republiek (een half jaar tevoren was Lodewijk XVI afgezet, een paar dagen tevoren onthoofd) de oorlog verklaard, zoals het heette aan de Koning van Engeland en de Stadhouder van Holland. De bedoeling van die wonderlijke, staatsrechtelijk onhoudbare formulering was natuurlijk om scheiding te maken tussen *de regering* en *het volk* van Nederland, en zoals wij al zagen, vond dat bij de realiteit van de verhoudingen bij ons te lande maar al te veel aansluiting. „Guerre aux rois, paix aux peuples”, — dat was de leuze; 19 November 1792 had de Conventie het befaamde decreet aangenomen, waarbij zij broederschap en hulp aanbood aan alle volken die hun vrijheid wilden herwinnen. Er was een Bataafs Comité in Frankrijk, dat eerst zijn best gedaan had mogelijkheden van een vergelijk tussen de nieuwe Franse en de oude Nederlandse Republiek te torpederen en dat vervolgens zijn vertegenwoordigers bij het Franse leger had om het op de inval te vergezellen en de omwenteling te leiden. Zij richtten alvast proclamaties tot de Nederlandse bevolking met grote dreigementen aan het adres van diegenen die het hart hadden in te schrijven op regeringsleningen. De omwenteling was intussen in kruiken en kannen.

Dumouriez, de Franse opperbevelhebber in het Noorden, had de Oostenrijkse Nederlanden en Luik al in '92 veroverd en daar had de bevolking haar vrijheid gebruikt op een manier die met de nu in de Conventie heersende stemming niet strookte: voor de Belgen betekende vrijheid een Statenregiem, een regiem van adel, kerk en stedelijke magistraten, een regiem van geprivilegieerden met andere woorden, iets wat de Franse Revolutiemannen met afschuw een terugval in middeleeuwse feodaliteit en bijgeloof noemden; Dumouriez, die dit zijn gang had laten gaan, werd daarom in Parijs al met wantrouwen beschouwd, en men had 15 December bij decreet vastgesteld hoe het in 't vervolg met die vrijheid waar men de volken gelukkig mee maken wou, gaan zou: de enige vrijheid die men erkennen wilde, was vrijheid naar het Frans model, met uitsluiting van de oude geprivilegieerde standen. De vrijheid van politieke wilsvorming (om de taal van onze tijd te spreken) werd voorbehouden aan geestverwanten. In die trant gingen de vertegenwoordigers van het *Comité batave* nu inderdaad te werk in Breda, dat

Dumouriez in Maart '93 bezette, maar hun rijk duurde niet lang. De Fransen werden verslagen door de Oostenrijkers en Dumouriez moest terug, hij poogde nog in verstandhouding met de vijand zijn leger tegen de extreme richting die in Parijs heerste aan te voeren, maar slaagde niet en kon tenslotte zijn leven slechts redden door over te lopen. De Bataven die met hem samengewerkt hadden, raakten in verdenking. Pas na het schrikbewind, na de val van Robespierre in Thermidor (Juli 1794), was de Franse Republiek in staat onze grenzen opnieuw te bedreigen en daarbij kwamen nu andere Nederlanders op de voorgrond. In de eerste plaats Daendels, ook uitgewekene van 1787, die het in het Franse leger tot generaal gebracht had. Met hem stonden organisaties in het land zelf in verbinding, en het verschil tussen 94/5 en 92/3 is, dat ditmaal van binnen uit zoveel meer gedaan werd om de omwenteling te bewerken.

De Patriotten hadden zich van de schrik en ontreddeering na de Pruisische invasie van '87 hersteld en bouwden in 1794 toen de Fransen zich opnieuw van de Oostenrijkse Nederlanden meester maakten (slag bij Fleurus eind Juni 1794), een hele nieuwe organisatie op. Dat ging onder de naam van Leesgezelschappen. De statuten waren heel onschuldig: men zou er boeken voorlezen voor de leden en het doel was „om zich zelve en hun medemensen algemeen nuttig te zijn”. Het waren meest lieden van kleine stand, maar enkele van de clubs, die in elke stad met elkaar verband hielden, en dan de hoofdlieden weer van stad tot stad en van gewest tot gewest, bestonden uit wat men noemde „fatsoenlijke lieden”, en erachter trokken enige mannen van betekenis aan de touwtjes. De regering was precies op de hoogte. Zij had haar spionnen die haar inlichtten, en zij wist dat men niet enkel onschuldige boeken las, maar ook berichten uit het Franse leger in België; dat men eind Augustus een paar afgezanten daarheen zond; dat het met andere woorden een complot was om op een gunstig ogenblik een aanslag te wagen en de Fransen binnen te halen. Maar zij deed niets. De Procureur-Generaal van het Hof van Holland kwam wel met een voorstel om de Leesgezelschappen onder controle te stellen, maar de President was van mening, zoals hij aan de Prins zelf verklaarde (die er verontwaardigd over was), dat er nog niets crimineels was geschied, en dat het Hof zich met geen politiek kon bemoeien. Erger nog maakte het de Hoofd-officier (dat wil zeggen de Schout, het hoofd van de politie) van Am-

sterdam, Elias, toevallig zijn neef („een waardige neef van den President De Wichem”, schreef Willem V schamper aan de Raadpensionaris Van de Spiegel): deze onderhandelde heel minzaam met gedeputeerden van de samenzweerders, en volgens een ondergeschikte van hem, die dit hoger op rapporteerde, liet hij zich uit, dat men de Fransen maar liefst moest afkopen met een paar miljoen, en tevens met een regeringsverandering, „al zou dat hard zijn voor den Prins van Oranje”. Hij bedoelde blijkbaar: dat men Oranje zou heenwenden om de Fransen te gelieven.

Tot in de hoge regeringskringen toe was dus een verlamdend defaitisme doorgedrongen. Men voelde daar, dat men op de burgerij niet rekenen kon, en zelfs niet op de klasse daarónder, die door het Patriotisme niet zo volledig meegesleept was. In Amsterdam had men die merkwaardige groep van de scheepstimmerlieden op de Eilanden, de Bijltjes, een groep die men niet tot het grauw moet rekenen, geschoolde arbeiders met zelfgevoel en traditie, met hun eigen organisatie en bewapening, en vanouds sterk Prinsgezind. Maar zelfs aan die mensen hadden de radeloze burgemeesters niet veel meer: zij gaven wel te kennen dat ze zich weren zouden als men *de Prins* kwaad wou doen, maar voor de *stadsregering* wilden zij geen hand uitsteken. Dit betekent dat het aristocratisch regiem waaraan Oranje nu eenmaal zijn eigen lot onverbrekkelijk had verbonden, alle steun in het volk verloren had.

Maar wat tot dat defaitisme niet minder bijdroeg, dat was de hope-loze militaire toestand, en erger misschien nog, het uitzichtloze van de *internationale* toestand, het jammerlijk schouwspel dat de coalitie tegen Frankrijk waarin onze Republiek ingeschakeld zat, vertoonde. Ons eigen legertje was ten eerste veel te klein, en miste vervolgens alle animo en zelfvertrouwen. Verder waren Engeland, Oostenrijk en Pruisen de voornaamste leden van die coalitie. Van hen stond Engeland op het vasteland met een klein expeditiecorps onder de niet zeer bekwame leiding van 's Koning zoon York; het bestond voor een groot deel uit Duitse huurtroepen, evenals ons leger, en maakte zich, toen het na het verlies van de Oostenrijkse Nederlanden op ons grondgebied kwam, een bijster slechte naam door zijn bandeloosheid en plunderzucht. De moeilijkheid met Pruisen en Oostenrijk was dat zij de oorlog voerden volstrekt niet in de eerste plaats als een kruistocht (wat hij heette te zijn) tegen het Revolutiegevaar, maar met allerlei bijoogmerken, die

maakten dat ze elkaar niet vertrouwden. Dat was al een oude traditie, die Pruisisch-Oostenrijkse rivaliteit. Ze werd nu nog in het bijzonder aangevuurd door de Poolse kwestie; de derde en finale deling van dat ongelukkige land werd juist door Catharina van Rusland doorgedreven en Pruisen en Oostenrijk hadden allebei hun aandacht dáarbij eigenlijk meer dan bij de Franse veldtocht, en gunden elkaar het licht in de ogen niet. Pruisen was in de zomer van '94 voor iedereen zichtbaar al voor geen inspanning meer te vinden om de Zuidelijke Nederlanden terug te winnen voor Oostenrijk, zijn legertje zat werkeloos in Lotharingen, weldra begonnen de onderhandelingen met Frankrijk, die ertoe leidden dat Pruisen zich uit de oorlog terugtrok. Na de Zuid-Nederlandse catastrofe zaten de Oostenrijkse troepen in het Oosten van ons land, klaar om naar Duitsland uit te wijken. Werkelijk dus wel zeer ontmoedigende omstandigheden en het ergste, nog eens, was niet dat de onmiddellijke vooruitzichten om de Fransen van ons grondgebied te houden zo slecht waren, maar dat er tussen de Europese mogendheden geen oprechte solidariteit, geen besef van lotsverbondenheid bestond. Het was ieder voor zich. Men zag nog weinig, dat het Franse gevaar inderdaad een overweldigend groot gevaar was, men voorzag niet dat Frankrijk een periode ingegaan was waarin het schier onuitputtelijke reserves van energie en kracht zou aanwenden om zich tot de beheerser van het continent te maken. Men was eer geneigd om de Franse factor als één in het oude diplomatieke spel van elkaar vergauwen mee te rekenen.

Zo konden de regerende kringen in ons land zich niet verlaten op het eigen volk; wisten maar al te goed hoe slecht het leger en de grensvestingen eraan toe waren; en hadden maar een uiterst beperkt vertrouwen op de macht en zelfs op de goede wil van hun bondgenoten.

Slaat men nu een blik in de geheime correspondentie van hun binnenlandse tegenstanders, van de Patriotse samenzweerders, dan ontdekt men daar een overeenkomstige zelfverzekerdheid. 't Is waar dat sommigen de macht en de geestkracht van hun eigen aanhangers om vóórdat de Fransen ter plaatse waren een omwenteling te bewerkstelligen toch niet hoog aansloegen. Maar allen waren vast overtuigd zowel van de hulpeloze verlegenheid van de regering als van de overwinning van Frankrijk en de toekomst van de nieuwe denkbeelden. Waar het voor hen op aankwam, dat was maar om voor hun vaderland in de nieuwe staat van zaken, die onvermijdelijk op komst was, een zo behoorlijk

mogelijke situatie te verzekeren. Er waren er die door het licht dat van Parijs uitstraalde, zo verblind waren, dat ze die behoorlijke situatie het liefst zochten in eenvoudige inlijving, in opgaan in dat grote schone nieuwe land van beloften.

In die geest schreven professor Valckenaar in Parijs en Nicolaas van Staphorst in Amsterdam al in 1792 aan elkaar; nu, in 1794, speelde een man als Blauw nog met dat denkbeeld. Maar Valckenaar, die het hele schrikbewind in Frankrijk had meegemaakt en na Thermidor, opgelucht dat hij het er levend afgebracht had, weer zijn oor in Parijse regeringskringen te luisteren leggen kon, wist dat men daar voor de annexatiepolitiek niet voelde. De Fransen hadden in '92/93 het ingeroest conservatisme van de Belgen leren kennen; zij achtten die nog niet rijp voor de vrijheid. Maar keurde men België de eer van deel van Frankrijk uit te maken niet waardig, dan kon men ook Noord-Nederland niet inlijven; voor ons bleef dan de keus alleen tussen behandeld worden als *veroverd land*, gelijk op dat ogenblik met België gebeurde; of, als wij daartoe zelf geneigd en bekwaam bleken, zelfstandigheid op de grondslag van de nieuwe beginselen in *verbond* met Frankrijk. In de gedachte van de samenzweerders was het Leesgezelschappenkomplot van 1794 dus goed vaderlands werk: het moest voor ons land een eervolle positie in het nieuwe Europa voorbereiden, de enig mogelijke eervolle positie, zo dachten zij, bij de klaarblijkelijke afgeleefdheid van het oude regiem, dat niet eens meer in zichzelf geloofde, en bij de niet minder klaarblijkelijke onmacht van het oude Europa om tegen Frankrijk samen te werken en de oude orde van zaken in ons land te beschermen.

Bekende klanken, zult u ongetwijfeld denken. Maar gelijk gezegd, de vergelijking met onze eigen tijd bewaar ik voor de volgende maal.

Ik zei dat de revolutionaire organisatie afgezanten naar het Franse hoofdkwartier zond: dat waren Irhoven van Dam en Gogel, die begin September te Amsterdam terugkwamen: Amsterdam was het centrum van de hele samenzwering, en daar zou de revolutie beginnen en een voorlopig revolutionair bewind gevormd worden. Het plan met de Franse representanten van de Conventie in het hoofdkwartier en met Daendels besproken, was dat men die omwenteling met eigen kracht ondernemen zou zodra men enige zekerheid had, dat de Fransen inderdaad klaar stonden om te hulp te schieten. Men werd het op die grond-

slag eens: de Nederlandse revolutionairen kregen de belofte, die zij verlangden, dat men hen bij de vorming van een zelfstandige revolutionaire Republiek zou steunen, dat het land gespaard zou blijven voor de systematische uitplundering waaraan op datzelfde ogenblik België blootstond, — al zou men ongetwijfeld iets moeten bijdragen voor het onderhoud van de Franse legers. Inderdaad wist de Franse Republiek, met haar gedevalueerde assignaten, niet hoe ze zich wenden of keren moest om geld, en de rijkdom van ons land was een lokmiddel van belang om de Fransen hier te krijgen. De Patriotten trachtten hen echter al bij voorbaat aan het verstand te brengen, dat die rijkdom niet zomaar weg te slepen was, dat ze voortdurend uit handel en beursoperaties gevoed moest worden, en dat men dus het crediet van het land ontzien moest, wilde men er profijt van trekken.

Het plan werd niet helemaal zo uitgevoerd. Dat lag aan een tekortschieten van de Patriotten. Nog in September waren de Fransen in Staats Brabant gevallen en hadden het beleg voor Den Bosch geslagen, dat zich 9 October moest overgeven. In Amsterdam achtte het centrale revolutionaire comité nu het ogenblik gekomen. De Leesgezelschappen werden in actie gebracht. 14 October boden twaalf gedeputeerden een request aan burgemeesteren aan, ondertekend door 3600 burgers, — „een zeer notabel gedeelte der goede burgerij”, om met de gedeputeerden te spreken —, waarbij al bij voorbaat geprotesteerd werd tegen „een militaire defensie” van de stad; in het bijzonder verklaarden de burgers een inlegering van Engels garnizoen — van die „roof- en plunderzieke benden” — „nimmer te zullen toelaten”. Dat was hoge taal, en het bleek spoedig, dat de revolutiemakers niet in staat waren er de nodige kracht aan bij te zetten. De stadsregering was over haar flauwhartigheid van een paar maanden vroeger heen. Daartoe had niet weinig bijgedragen het zenden van garnizoen door de Prins op het laatst van Augustus (juist terwijl Van Dam en Gogel in het Franse hoofdkwartier hun toezeggingen deden); de kommandant heette Golowkin, dit om u even te herinneren aan het kosmopolitisch karakter van het beroepsleger waar het regiem op steunde. De Amsterdamse regering kreeg nu trouwens ook steun van de schutterij, waarbij men natuurlijk bedenken moet, dat die in 1787, na het onderwerpen van de Patriotse revolutie door de Pruisen, gezuiverd of liever helemaal overnieuw samengesteld was: een partij-instrument. En in ieder geval waren het de geregelde troepen,

die een paar dagen later het logement, waar de samenzweerders hun middelpunt van gemaakt hadden, bezetten. Daarmee verliep de hele poging in verwarring. Het lijdt geen twijfel of de request-tekenaars hadden de publieke opinie in grote meerderheid achter zich, d.i.t.z. de *burger*-opinie. Het was nog altijd een typische burger-beweging, van hoog tot laag in de burgerij zeker, maar de grote massa, het grauw, stond er buiten, niet bepaald vijandig, maar ook niet bereid om de kastanjes uit het vuur te halen; en die burgers waren er de lieden niet naar om te vechten, zeker niet met de ruiters van Golowkin. Hun krijgshaftigheid was er sedert de eigenlijke Patriottentijd, sedert die woelige jaren van 1780—87, niet op vooruitgegaan: zij waren immers buiten de nu uitsluitend Prinsgezinde schutterijen gesloten, van oefenen in Exerцитiegenootschappen was al zeven jaar lang geen sprake meer; zij hadden wel wapens verzameld, maar nu het erop aan kwam, durfden ze die niet gebruiken. En de stadsregering, moediger wordend naarmate haar tegenstanders duidelijker weifelden, tastte door en dagvaardde de twaalf aanbieders van het request om zich voor schepenen te verantwoorden. Een deel begaf zich meteen op de vlucht, de anderen verschenen en werden in verzekerde bewaring gesteld; de Leesgezelschappen, die in opgewonden bijeenkomsten enkel maar radeloos heen en weer praten konden zonder tot actie te komen, werden door de politie verstrooid en onderdrukt. Nog verscheiden andere hoofdaanleggers van het in de kiem gesmoorde komplot zochten toen buiten de stad en zelfs buiten het land veiligheid.

Zo stond men dan tegenover de Fransen nog altijd met lege handen, en wilde men de ramp afwenden (om in de geest van deze mensen zelf te spreken) dat het land willoos aan een Franse verovering ten prooi zou vallen, dan moest men helemaal overnieuw beginnen. Dat wil zeggen: er bleef niets over dan af te wachten tot het Franse leger werkelijk de rivieren zou oversteken, en dan zo mogelijk in de stad die het naast bedreigd werd, te elfder ure nog een ommekeer te bewerken. Een paar afgezanten, Blauw en Meyer, gingen naar Parijs om de regering daar aan te sporen de onderneming toch door te zetten en tevens de belofte van behandeling als vrij volk en bondgenoot gestand te doen, daar het enkel militair geweld was, van het eigen huurlingenleger en van de Engelsen, waardoor het de Bataven onmogelijk werd gemaakt om hun goede gezindheid metterdaad te doen blijken.

Zo is het toen inderdaad ongeveer gegaan. Iedereen weet, dat de Franscn, onder opperbevel van Pichegru, midden in de winter de rivieren zijn overgekomen, die door de strenge vorst geheel dicht lagen. Nog vóór het eind van het jaar kwamen zij in de Bommelerwaard. Daendels was bij de allereersten. Midden Januari drongen zij in Utrecht door. Van verdediging was toen al geen sprake meer, de Engelsen weken uit naar het Noordoosten. In Utrecht waren het de Staten der provincie zelf die capituleerden, en toen duurde het nog een dag of tien, voor de Patriotten — de Leesgezelschappen en het revolutionaire comité — in de stad Utrecht de regering van de voormalige heren overnamen. In Holland was dat ondertussen al vlugger gegaan, daar handelde men werkelijk overeenkomstig de laatste dringende oproep die Daendels nog van Leerdam uit 17 Januari liet verspreiden: „De Representanten van het Franse volk (zo luidde dat stuk) vorderen van de Hollandse natie, dat zij zich zelf vrij make. Zij willen haar niet aan zich als overwinnaars onderwerpen, maar zich met haar als een vrij volk verbinden . . .”

Het is zaak hier even op de data te letten. 16 Jan. 1795 had de provincie Utrecht gecapituleerd. Er waren toen vanwege de Staten-Generaal al afgezanten met vrede-aanbiedingen naar Parijs, maar die werden daar met kluitjes in het riet gestuurd, terwijl de verovering van de Republiek voortging, en nu ging de oude Republiek dan door provinciale capitulatie-aanbiedingen al feitelijk in ontbinding. Want ook Holland gaf de strijd op, ik bedoel het officiële Holland, de Staten van de provincie. 17 Januari 's avonds verklaarde de Prins, op de vraag van een deputatie uit de Staten, dat hij geen mogelijkheid van verdediging meer zag. 18 Januari, Zondag, stelde toen Van de Spiegel, de Raadpensionaris, in de Staten van Holland voor om afgezanten naar het Franse leger te zenden en als er niets anders overschoot, aan te bieden dat men de Franse troepen als vrienden zou ontvangen, verzoekende evenwel dat zij de Staten volgens 's lands oude constitutie aan het bewind zouden laten. Diezelfde dag schreef de Prins een afscheidsbrief aan de Statenvergaderingen: Maandagochtend de 19de scheepste hij zich met zijn gezin naar Engeland in. Diezelfde 19de spraken de Hollandse afgezanten de Franse representanten te Utrecht en kregen nul op het rekest: de Franscn waren niet meer van zins om met de oude autoriteiten te onderhandelen, omdat nu ondertussen in Holland werkelijk het volk in beweging gekomen was. Over het hoofd van de Staten heen richtten zij

de 20ste een proclamatie tot het Bataafse volk; gesteld in de vriendelijkste bewoordingen, en waarin zij uitdrukkelijk beloofden dat de Franse natie onze onafhankelijkheid eerbiedigen zou.

De Staten van Holland (niet de revolutiemakers dus, maar de dragers van het oude regiem) verzochten diezelfde dag nog het publiek geen oranje meer te dragen en gaven vrijheid tot het dragen van de Franse nationale cocarde.

Zondag de 18de, wel werkelijk op het nippertje, en op het ogenblik dat het oude regiem zelf de partij al opgaf, was de beweging in verscheiden Hollandse steden begonnen. In Leiden was de vroedschap nog diezelfde dag voor het revolutionair comité geweken. In Amsterdam ging het als volgt toe. De Zaterdag al vergaderden de clubs op het vernemen van de val van Utrecht. De hele Zondag ging toen voorbij in min of meer onderhandse voorbereidende besprekingen met burgemeesteren, in 't bizonder met de presiderende burgemeester Straalman, een oude heer nu, in 1748 door Willem IV als Oranjeman in de vroedschap gebracht, en met Golowkin. 's Avonds kreeg het revolutionaire comité de stellige belofte, dat de volgende ochtend, de Maandag dus, alles zijn beslag zou krijgen. Bij kaarslicht werd dit van de Waag af aan de menigte meegedeeld. Het comité had intussen een reglement voor het nieuwe bestuur klaar en een lijst van provisionele representanten om aan het volk voor te stellen. Die nacht werd er niet veel geslapen, en om tien uur 's ochtends 19 Januari trad het comité, vergezeld van een menigte burgers, het stadhuis binnen en nam bezit van de burgemeesterskamer. Door een bode lieten zij vragen, of de raad vergaderd was en kregen na een poosje wachten bescheid, dat die gereed was hen te ontvangen. Zij kregen stoelen. Hun voorzitter hield een toespraak. „Eindelijk was de dag van de onvervreemdbare rechten des volks aangebroken; de vrijheid was hersteld.” De heren worden bij deze ontslagen, maar tevens verzekerd van de bescherming van het comité. „Hoezeer verschilt deze omwenteling der Bataafse vrijheid van die der dwingelanden!” riep de spreker uit, doelende op 1787, toen inderdaad het volk en de soldaten tegen de door de Pruisen verslagen Patriotten woest uit de band gesprongen waren. De gehele vergadering beantwoordde zijn rede met een buiging, en de president Straalman antwoordde, dat zij „bereid waren aan de begeerte des volks te voldoen en het innigst genoegen voelden over de manier, waarop het

comité zo heerlijk de rust had bewaard; zij bevalen zich in de protectie van het comité aan." De heren gewezen vroedschappen werden vervolgens door leden van het comité door de menigte naar buiten geleid. Daarna stelde het comité zijn lijst van provisionele representanten aan het volk voor, die bij acclamatie bevestigd werd.

Amsterdam had zijn revolutionair bestuur. Het comité „ontving de welmenendste gelukwensen, dankbetuigingen en aandoenlijke toejuichingen van een groot aantal welmenende vaderlanders." De provisionele representanten kozen uit hun midden de advocaat Schimmelpenninck tot voorzitter. Diens rede is weer uiterst karakteristiek. Men kan zich niets gematigders, bezonneners voorstellen. Hij waarschuwde zijn collega's dat de toejuichingen weleens weldra door gemor vervangen zouden kunnen worden; dat men trachten zou hun onwaardige besluiten af te persen; „plicht en geweten zij daarom uw richtsnoer". Hij had het over billijkheid, rechtvaardigheid, grootmoedigheid, verwierp bloedvergieten, ongeregelheden, aanslagen op de eigendom met afschuw. Alles zeer zachtzinnig en ordelievend dus.

En nu is het wel waar dat het revolutionaire comité, dat nog bleef meepraten, al spoedig met een besluit kwam aandragen waarin met straffen werd gedreigd tegen contra-revolutionaire gesprekken en gezelschappen; dat het vervolgens aandrang op in-hechtenisneming van Van de Spiegel, Bentinck van Rhooen en andere „schurken, die hun gerechte straf niet mochten ontgaan." Maar toch bleef de geest van Schimmelpenninck wel de heersende. Ook in de vergadering van provisionele representanten van het volk van Holland, die weldra, toen zowat alle steden òm waren, in Den Haag de Statenvergadering verving. Tot voorzitter werd daar gekozen Pieter Paulus, een hoog ambtenaar van vóór '87, bekend democraat, briljant intellectueel. Luister ook naar zijn openingsrede eens. De grondslag, zei hij, is gelegd van de Vrijheid, en het aristocratische gebouw der vorige regering omvergeworpen. Voor de duurzaamheid zag hij een waarborg in de klaarblijkelijke wil en leiding der goddelijke voorzienigheid. Het dichtvriezen der rivieren was een „omstandigheid die ons met ene eerbiedige verwondering moet doen opmerken op Gods aanbiddelijke wegen."

Waar ik hoop dat u vooral op letten zult, is dat de omwenteling dus inderdaad door Nederlanders zelf werd uitgevoerd en dat met typisch Nederlandse *bedaarheid* en *bezadigdheid* (om de woorden van

een geschiedschrijver uit de tijd zelf te gebruiken); ook dat het een echte omwenteling was, die aanstonds deed, wat de N.S.B. nog steeds niet heeft kunnen doen: een nieuwe Nederlandse regering in het leven roepen. En dat niet alleen in de provincie Holland, maar in alle provincies, hier wat vlotter daar wat stroever, en ten slotte in het hele land. Want de verschillende provinciale representanten-vergaderingen zonden afgevaardigden naar Den Haag om in de Staten-Generaal te zetelen, die dus mee omgezet werden. Dat was nog maar een begin, daarmee bleef immers de federale grondslag ongewijzigd. Het duurde tot in 1796 vóór men het eens was over het verkiezen van een Nationale Vergadering, waarin het gehele land, met Drente en Brabant (die niet in de Staten-Generaal vertegenwoordigd waren geweest) erbij, als eenheid behandeld werd. Er was in sommige provincies (Zeeland, Friesland) grote onwil om de oude zelfstandigheid zo prijs te geven, en er moesten daar nieuwe kleine omwentelingetjes georganiseerd worden die eigenlijk een meer revolutionair karakter droegen dan wat in Januari 1795 gebeurd was. Om de unitarische gedachte door te zetten kwam een meer extreme, radicale groep onder de Patriotten naar voren, en ten slotte waren het die mensen die, pas in 1798, na eindeloos debatteren en overleggen, geweld gebruikten, en dat onder rechtstreekse aanmoediging van de Franse bezettingstroepen, om een unitarische constitutie in te voeren. Het eigenaardige is echter, dat zij enkel dat konden doen. Er waren nog maar een paar maanden verstreken, of die felle partij, die overal in het land een echt partijbewind aan het voeren was, werd door een nieuwe staatsgreep, weer niet zonder tussenkomst van de Fransen, aan kant gezet. Hun constitutie bleef echter, en daarmee werkten nu de gematigden, die in 1801 zelfs zich versmolten met de mannen van vóór 1795, die daartoe bereid waren, oud-regenten en Oranjegezinden dus.

Ik zal daar aanstonds nog iets over zeggen, maar wil eerst even de internationaal-rechtelijke positie van het land na de omwenteling beschouwen, en dat betekent vooral ook: de verhouding tussen de nieuwe mannen, de revolutiemakers van 1795, en de Franse bevrijders.

De omwenteling schiep aanstonds, wij hebben het gezien, een waarachtige nieuwe Nederlandse regering. En in Mei 1795, na onderhandelingen, werd door de Staten-Generaal, toen natuurlijk een geheel vernieuwd lichaam wat het personeel betreft, een verdrag met de Franse

Republiek gesloten, waarbij deze de Bataafse Republiek (zo heette dan de gerevolutioneerde staat) erkende en er een verbond mee sloot. In zekere zin waren dus de Fransen hun belofte dat zij het land enkel *bevrijden* zouden en het de gelegenheid geven zijn eigen regeringsvorm te kiezen, nagekomen. Wat niet wegneemt, dat de eisen die zij dadelijk na de verovering gesteld hadden, de nieuwe mannen rauw op het lijf vielen en dat het Haags verdrag van Mei '95 zeer bezwarende bepalingen bevatte.

De Franse Revolutie was in 1795 haar idealistische periode voorbij. De afgezanten die, toen de Patriotten aan het leger van Pichegru eenmaal de intocht gemakkelijk gemaakt hadden, door de Conventie belast werden met de onderhandelingen, hadden eigenlijk maar één gedachte: uit ons land halen wat er uit te halen viel, en het in zo strikt mogelijke ondergeschiktheid aan Frankrijk te brengen en te houden. Aan de hoofdzaken weliswaar: het land zijn eigen regering laten, het nominaal althans als een zelfstandige staat erkennen, viel na de gedane beloften niet meer te tornen. In zover werd de politiek van de samenzweerders van 1794 dus inderdaad met succes bekroond. Maar hun voldoening werd toch volslagen vergald, toen de Fransen niet alleen zware schattingen vorderden, en een bezettingsleger in het land wilden houden, te bekostigen door het land zelf, maar zelfs met eisen van gebiedsafstand kwamen, en aanvankelijk geen zuinige ook. De Franse politiek was niet meer in de eerste plaats: *hulp aan volken die zich bevrijden wilden* (Oct. 1792); daarvóór ging nu: *de natuurlijke grenzen*, en dat wilde zeggen de Rijn. De Fransen durfden dus aan de bevrijde Bataaven vragen om heel Brabant en Zeeland. De roekeloosheid van de handelwijze van onze revolutiemakers die hen in goed vertrouwen binnengehaald hadden, moet niet verdoezeld worden. Wat een hoog spel zij met 's lands belang gespeeld hadden, bleek onmiddellijk na hun triomf. Maar wat toch ook gezegd dient te worden, is dat zij zich met hand en tand te weer stelden. De taal die zij tegen de machtige bevrijders voerden, was werkelijk manmoedig. Zij herinnerden aan de nobele idealen van de Revolutie in haar eerste phaze, aan de plechtige verkondiging van belangeloosheid, aan de specifieke beloften aan de Bataafse natie gedaan. En toen dat alles niet hielp, verklaarden zij, liever dan toe te stemmen in het verhandelen van landgenoten als vee, de wet van den overwinnaar te willen ontvangen; dat wil zeggen, zij dreigden het bestuur erbij neer te gooien en de Fransen zelf de ver-

antwoordelijkheid ervoor te laten dragen. En zij bereikten iets ook. De Fransen zagen af van Zeeland en Brabant; maar Zeeuws-Vlaanderen en Maastricht moesten worden afgestaan, de haven van Vlissingen kwam onder gemeenschappelijk beheer, en in de stad kwam een Frans garnizoen. Voor de duur van de oorlog behielden de Fransen, op kosten der Bataafse Republiek, nog troepen elders in het land ook.

Het is duidelijk dat de Bataafse Republiek, al werd zij bij artikel I als een vrije en onafhankelijke mogendheid erkend, in waarheid een soort vazalstaat van het grote nieuwe Frankrijk zou zijn.

Daaraan veranderde ook de internationale erkenning bij de vredes van 1801 en 1802 niets. Het drukkende van de verhouding kwam vooral uit in 1803, toen de regering in Den Haag niets liever gewild zou hebben dan neutraal blijven in de hernieuwde oorlog: maar Bonaparte sleepte haar tegen wil en dank mee. En die oorlog werd toen pas recht een ramp voor ons: al onze koloniën, die wij te Amiens ten dele pas van Engeland hadden terug gekregen, gingen verloren en door Napoleon's poging om Engeland eronder te krijgen met een stelselmatige onderdrukking van alle smokkelhandel werd ons economisch leven gefnuikt als nooit tevoren. Ondertussen blijft het een feit dat het land in heel die periode, zelfs onder Napoleon's broer Lodewijk, in zijn binnenlands bestuur vrij was.

En niet alleen de andere mogendheden, waaronder zelfs Engeland, hadden de Bataafse Republiek in 1801 en 1802 erkend, ook de Prins van Oranje had zich neergelegd bij de toestand: in 1801 ging zijn zoon naar Parijs om van Bonaparte schadeloosstelling voor het verloren stadhouderschap te verwerven in de vorm van een Duits vorstendommetje; en hijzelf schreef zijn aanhangers in den lande aan, dat zij, wat hem betreft, onder het Bataafse bewind dienst konden nemen. Velen deden dat en zo had dan op de grondslag van de nieuwe staat van zaken die fusie plaats waar ik al op doelde: een conservatieve concentratie van gematigde Patriotten en Prinsgezinden. (U ziet wel dat de parallel met onze tijd nu helemaal zoek schijnt te raken.) Een concentratie op de grondslag van een aanvaarden van de hoofdbeginselen der omwenteling, van de staatseenheid, van de gelijkheid der godsdiensten, van de verkiezing van regeerders, maar tevens zo conservatief, dat de hervormingen die de nieuwe staat van zaken vereiste, almaar bleven slepen. De grote maatregelen kwamen pas — belastingen, onder-

wijs, rechtspraak — onder Schimmelpenninck en Koning Lodewijk, dat wil zeggen nadat in 1805 en 1806 door het machtwoord van Napoleon een feitelijk autoritair bewind was ingevoerd.

Dat de Fransen zich met veranderingen in de hoogste leiding of in de constitutie bemoeiden, was toen al geen nieuws meer. Al in 1798 — ik heb het vermeld — hadden de partijen, gematigden en radicalen, elkaar met Franse hulp bestookt. En toch is het een feit dat zelfs nog onder Koning Lodewijk het binnenlands bestuur in Nederlandse handen was en dat alles in Nederlandse geest geschiedde. Maar die onafhankelijkheid was op den duur niet houdbaar. Met de onstuitbaarheid van een natuurkracht was de greep van Napoleon op ons land vaster geworden, tot het allemaal uitliep op inlijving; in 1810. En dan kan men opnieuw parallellen, maar tevens contrasten, met het heden zien.

Maar daarop ga ik nu niet in. Ik heb mij vandaag van de beoordeling van de feiten of van beschouwingen erover onthouden. Ik heb u enkel de gang van zaken nog even in herinnering willen brengen om de volgende maal mij meer in de betekenis van die gebeurtenissen van 1795 en vervolgens te verdiepen en in het bijzonder de vergelijking met onze eigen tijd eens te toetsen.

2

Vanavond wil ik dus de parallel van wat wij nu maar *de Bataafse tijd* zullen noemen, met onze eigen belevenissen, eens nader in het oog vatten. De Patriotten en onze N.S.B.-ers wil ik tegenover elkaar stellen, de Patriotten in hun verschillende phazen: in 1794 en '95, vlak vóór en gedurende de Franse inval; dan in heel de periode dat zij binnenslands althans nog hun eigen meesters waren; maar eindelijk ook onder de inlijving.

Juridisch is natuurlijk over één punt geen discussie mogelijk: de Patriotten waren minstens zo schuldig aan verraad als de N.S.B.-ers. Heulen met de vijand, binnenhalen van de vijand, zijn krijgsverrichtingen tegen de staat toejuichen, ja daadwerkelijk steunen, dat alles hebben zij zeker in nog ruimer mate gedaan dan onze tijdgenoten. En toch! Het juridisch oordeel kan hier niet het laatste woord zijn. Revoluties, zelfs in verbond met buitenlanders, zijn er te veel geweest in de geschiedenis, te vele zijn in de ogen van het nageslacht rechtvaardig en heilzaam,

dan dat de historicus het enkele feit als zodanig veroordelen of verwerpen kan. Hij kan niet zonder meer de staat, of de bestaande orde, boven de revolutie stellen. Hij moet trachten hen tegen elkaar te wegen. Hij moet op bedoelingen en waarden en omstandigheden letten.

De gedachte van een absolute bindendheid van de saamhorigheid in het staatsverband, de morele afschuw van samenwerking met buitenlandse machten tegen de eigen overheid, zijn niet altijd even sterk gevoeld, en in het algemeen gesproken kan men zeggen dat die gevoelens tegen de hartstochten van een revolutie-periode nooit bestand zijn geweest. Als u verder teruggaat in de geschiedenis, is het eerste tijdvak dat zo'n algemeen omwentelingskarakter vertoont, dat van de Hervorming, van de godsdienstoorlogen. En dadelijk ziet u daar de Duitse Protestanten, die Zweden en Fransen in hun strijd met andere Duitsers mengden; de Franse Katholieken, die de Spanjaarden te hulp riepen. Maar zelfs buiten die grote algemene opschuddingen is de geschiedenis vol van soortgelijke gevallen. Bij iedere ernstige beroering van een land bestaat er een kans dat de partijen elkaar met behulp van buitenlandse sympathisanten, of van vreemde regeringen die toch eigenlijk slechts hun eigen voordeel najagen, zullen bestrijden, en die kans is groter naarmate het land zwakker is, en vooral, naarmate het land zwakker is, levert zo'n inmenging meer gevaar op. Voorbeelden? Ik zeg nog eens: de geschiedenis ligt ermee bezaaid. Neem alleen onze eigen geschiedenis, de geschiedenis van diezelfde Republiek die in 1795 aan zo'n smadelijk eind kwam.

De Oranjepartij had een keer of wat niet geschroomd om de Engelsen in onze partijtwisten te betrekken. Dat was gebeurd gedurende de minderjarigheid van Willem III; en opnieuw in 1747 bij de verheffing van Willem IV. De partij van de Staten van Holland had daartegenover meer dan eens met de Franse regering geïntrigeerd op een manier die volgens moderne begrippen beslist onoorbaar moet heten. Juist waren in de eerste phaze van de Patriottenbeweging, in de jaren 80, die twee grote buurlanden dieper dan ooit in onze zaken gemengd geraakt en terwijl de Patriotten met Franse steun werkten, hadden op het laatst de Prinsgezinden de strijd beslist door de Pruisen binnen te halen.

En hier hebben wij nu een eerste punt van belang: die alleronverkwikkelijkste geschiedenis van 1787, het neerslaan van de Patriotten-

beweging en het herstel van de Prins in Den Haag door een Pruisisch leger, mag men geen ogenblik uit het oog verliezen als men de geestesgesteldheid van de Patriotten in de jaren negentig wil begrijpen. Er was door die Pruisische interventie en door de onverstandige politiek van wraakneming die het daardoor herstelde stadhouderlijk-aristocratisch regiem gevolgd had, een bitterheid gekweekt die veel verklaart; het uittrekken van duizenden naar Frankrijk wreekte zich in 1795. Maar het was niet alleen verbittering: er was ook de minachting voor een regering die haar bestaan dankte aan de vreemdelingen. Dit was natuurlijk maar één factor, maar ik leg er zo'n nadruk op, omdat men hier iets heeft wat ter verontschuldiging van onze N.S.B.-ers alvast niet kan worden aangevoerd. Onze regering rustte niet op de gewelddadige interventie van een buitenlandse mogendheid, en er was aan het heulen met de Duitsers van onze N.S.B.-ers geen blinde vervolging op grote schaal voorafgegaan.

De historicus, zei ik, kan de staat niet als een absolute waarde boven de revolutie stellen. Hij zal de twee tegen elkaar trachten te wegen, hij zal althans de *mogelijkheid* van een recht, van een zeker recht, bij de revolutie veronderstellen. Het recht van een revolutie is (als zij een recht heeft) het recht van de toekomst. Men zou dit zo kunnen uitspreken dat een revolutie recht, een zeker recht, heeft, als zij slaagt: dat klinkt cynisch, maar is toch tot op zekere hoogte waar. Liever zou ik het niettemin zo formuleren, dat de vraag die men zich stellen moet, is naar de leefbaarheid, of eenvoudig de realiteit, van de denkbeelden en strevingen van een revolutie in vergelijking met de oude staat van zaken.

Welnu, gaat men die maatstaf aanleggen, eerst aan de Patriotten dan aan de N.S.B.-ers, dan komt men tot de conclusie dat de overeenkomst tussen de twee, die naar de uiterlijkheden zo treffend was, in het diepere wezen volstrekt niet bestaat. Daar merkt men integendeel een eenvoudig niet weg te redeneren contrast op.

De Patriottenbeweging was ontstaan, had een hele loopbaan achter de rug, vóór de Franse Revolutie uitbrak. Als ik tijd had om over die eerste phase, van vóór 1787, uitvoerig te handelen, zou ik daarin juist dit naar voren willen brengen, dat het een echt Nederlandse beweging was. Het is een grote vergissing het voor te stellen alsof de ideeëndrijfveren in die eerste phase de theorieën van de Franse filosofen waren. Natuurlijk leefden onze mensen niet in een geestelijke

afzondering, evenmin als trouwens die Franse schrijvers zelf in een louter Franse gedachtensfeer waren opgegroeid. De ideeën van de Verlichting, die heel de Europese beschaving in de 18de eeuw doortrokken, waren ook bij ons aan het werk, niet als iets van buiten aangewaaid, maar als iets waar ons eigen cultuurleven méé toe voorbereid had. Maar terwijl tolerantie, en politieke hervormingen volgens redelijke begrippen, typische verlichtingstendenties met andere woorden, in de Patriottenbeweging meewerkten, zij volgde bovendien andere, nog meer zuiver traditionele lijnen, en feitelijke, practische grieven en misstanden waren er niet alleen de aanleiding toe, maar bepaalden ook grotendeels de verschijningsvorm. Het was dus een echt Nederlandse beweging, wortelend in de Nederlandse omstandigheden. Dat blijkt als men de uitingen en de verlangens en de handelingen beschouwt, als men de verschijning van een man als Van der Capellen tot de Poll bestudeert, of de opkomst van burgerbewegingen tegen het aanvankelijk aristocratisch karakter van de anti-Prinse leiding in; en u zult het in wat ik van 1795 vertelde, in de vormelijkheid en de bedachtzaamheid en de religieuze toon en de bezadigheid opnieuw opgemerkt hebben.

Toch had toen de Franse Revolutie al een jaar of wat lang haar opwindend schouwspel aan de wereld vertoond en ongetwijfeld had zij een diepe invloed op de Patriotten geoefend ook. De beweging sprak daarom wel een andere taal dan vóór 1787, haar programma was veel radicaler geworden, en ook wel anders: de conceptie van de eenheidsstaat, waar vóór '87 de omstandigheden bij ons wel rijp voor waren, maar die toen toch nog maar heel schuchter begonnen was zich te doen horen, was nu helemaal op de voorgrond gekomen, en dat geschiedde zeker voor een groot deel onder de indruk van het Franse voorbeeld. En toch, ook nu, nu de leuzen van vrijheid en gelijkheid waren overgenomen, nu men om de vrijheidsboom danste, de mensenrechten plechtig verkondigde en de Franse cocarde droeg, zelfs nu was de beweging in wezen nog de typisch Nederlandse burgerbeweging van vóór 1787, zo sterk was dat eigen karakter. Dat blijkt uit heel het optreden bij de eigenlijk gezegde omwenteling in de eerste maanden van 1795, het blijkt uit wat ik de vorige keer het manmoedig verzet tegen de annexatiewensen van de Franse bevrijders noemde, en het blijkt niet minder uit de practische hervormingen die met zoveel moeite in de volgende jaren tot stand gebracht werden.

Maar men moet niet alleen letten op de verschijning, maar ook op de daden; op de aard van de beweging, maar ook op de aanhang die zij had. Dat is in een land met een modern democratisch regiem natuurlijk eenvoudiger. De meter waarop men kan aflezen of de regering dan wel de partij van de omkeer de opinie achter zich heeft, is daar openbaar. In een staat als onze oude Republiek was, moet men allerlei verschijnselen opmerken en vergelijken en dan nog het belang schatten ook. Toch is het wel zeker, dat de revolutionaire beweging van de jaren '90 het grootste deel van de burgerij omvatte ¹⁾, van de vermogenden buiten de regentenstand zowel als van de kleinere burgers, tot winkeliers en betere handwerkslieden toe; en het grootste deel van het intellect, dat is aan geen twijfel onderhevig. De Prins en de regenten, die door de gebeurtenissen van 1787 zo vast verbonden waren geraakt, konden rekenen op veel goede rustige burgers natuurlijk, die op de een of andere manier van hen afhankelijk waren, op veel orthodoxe predikanten en hun volgelingen die de tolerantie en andere nieuwlichterij in de kerk vreesden, en hier en daar, niet overal, op de volksmassa, het grauw zoals het heette. Politiek volslagen ongeschoold was het proletariaat van toen, en ofschoon zijn steun iets betekenen kon als het op relletjes aankwam, voor constructieve doeleinden had men er niets aan. De houding van de Bijltjes waar ik verleden keer over sprak (bereid om de Prins te beschermen, maar geen vinger wilden ze uitsteken voor burgemeesteren) bewijst wel hoe weinig innerlijke samenhang dat monsterverbond van de Stadhouder en de aristocratie eigenlijk bezat.

En dit brengt mij tot een ander punt, waar de vergelijking van toen en nu tot de conclusie leidt dat men de Patriotten en de N.S.B.-ers niet op één lijn stellen kan. Want dat dit op de punten die ik zojuist behandeld heb, telkens overduidelijk blijkt, behoef ik wel nauwelijks te onderstrepen. Een echt Nederlandse beweging, in volle gang vóór de verwante buitenlandse beweging door iemand voorzien werd, en die zelfs toen zij onder de invloed van die geweldige Franse uitbarsting geraakte, nog haar eigen toon en aard bewaarde; een beweging waar het grootste deel van de brede Nederlandse burgerij mee sympathiseerde

¹⁾ Ik zou dit nu wat voorzichtiger uitdrukken (evenals een passage reeds op blz. 397). De actieve sympathisanten vormden zeker geen meerderheid. Wel kan men zeggen dat zij bij de brede middengroep der burgerij geen positieve weerstand vonden. (1958).

zo zij er al niet actief aan mee deed, en die het grootste deel van het intellect aan haar zij had, — zo beschrijft men zeker de N.S.B. niet, laffe imitatie van het Duitse voorbeeld, op geen enkele manier uit de Nederlandse traditie levend of uit speciaal Nederlandse verhoudingen voortgekomen, haar personeel voor een groot deel achterafgezetten of die zich zo voelden, mislukkelingen, onevenwichtigen, en zo uitermate pover toegerust met intellectuele krachten dat het kleine stelletje intellectuelen dat zij heeft, overwerk moeten doen om de posten te bezetten, die dan trouwens nog grotendeels met halfwassen of halfwaardigen bezet moeten worden; de N.S.B., die aan de stembus juist had kunnen constateren dat zij maar 4% van de kiezers mee kon slepen.

Maar er is een ander punt, zei ik, dat hiermee samenhangt, — en dat is het regiem waar zich de beweging van toen tegen keerde, zijn waarde en zijn gedragingen. Er is op het regiem dat wij vóór de 10de Mei hadden heel wat afgegeven, maar daarbij is men naar mijn mening veelal gruwelijk onbillijk geweest. De Nederlandse Unie heeft op dat gebied veel gezondigd. Ik wil volstrekt niet beweren dat alles volmaakt was, ik wil ook volstrekt niet, dat er na de omkeer geen hervormingen zullen worden ingevoerd om groter besluitvaardigheid en in 't algemeen een sterker gezag te krijgen; met de sociale verhoudingen zoals die bestonden en bestaan, moeten wij zeker geen vrede nemen. Maar de grondslagen waren gezond en zullen naar mijn verwachting behouden worden, en bij alle ongeduld dat wij soms voelden, dat veel gecritiseerde regiem heeft in onze eigen generatie onder de ongunstigste omstandigheden heel wat verricht. Immers, wij moeten onthouden dat de werkeloosheid bijvoorbeeld in eerste instantie het gevolg was van internationale verhoudingen, die geen Nederlandse regering eenzijdig veranderen kon. Maar zelfs in die ongunstige omstandigheden heeft het regiem op sociaal gebied, op het gebied van volkshuisvesting en volksgezondheid, verkeerswezen (wegenaanleg, bruggenbouw), drooglegging van de Zuiderzee, ontzaglijk veel gepresteerd. Ook was de samenwerking van de partijen onderling in het aangezicht van het toenemende gevaar een realiteit, en een bewijs van gezondheid.

Stel daar nu tegenover het stadhouderlijk-aristocratisch regiem dat door de Pruisische interventie van 1787 op de been geholpen was en door de Franse invasie van 1795 werd weggevaagd. Ten eerste was er, ik zei het al, altijd die herinnering aan 1787: de basis was wrak. Maar

bovendien is er zelden een zo star-conservatief en tevens zo onmachtig bewind geweest. De wraakzuchtige vervolging van de Patriotten onmiddellijk na de omkeer van '87, dat is ongeveer het enige wat het gepresteerd heeft. Van de Spiegel, de Raadpensionaris, uit Zeeland naar Den Haag geroepen als de sterkste figuur waarover men beschikte, was inderdaad een man van doorzicht, die gepoogd heeft enkele van de ergste uitwassen van het federaal systeem te verhelpen. De gebeurtenissen hadden bewezen, reeds het falen in de oorlog van '81/2 tegen Engeland had bewezen, hoe nodig hervormingen waren. Maar voorstellen om de Staten-Generaal het nemen van besluiten wat te vergemakkelijken, om de financiën vooral in verband met de vloot wat anders te regelen, bleven jarenlang onder discussie, in commissies, in besprekingen met bepaalde provincies afzonderlijk, een eindeloos geduldwerk, een afzichtelijk geintrigeer en geschipper, en het resultaat was werkelijk nog *niets*; een jammerlijk vertoon van onvermogen om ook maar de ergste misbruiken aan te tasten. En dat terwijl van 1791/2 af het gevaar van een Franse oorlog alweer duidelijk dreigde. Maar opnieuw, toen die oorlog uitbrak, stond het land volslagen onvoorbereid.

Het ergste is niettemin de onbeweeglijkheid, 't gebrek aan verbeeldingskracht, waarvan dat regiem blijk gaf. Willem V wist niet anders dan de oude constitutie handhaven, dat was zijn hele wijsheid. Trouwens, Van de Spiegel zelf wilde aan geen essentiële punten raken, hij was door heel zijn positie genoodzaakt (en het strookte volledig met zijn overtuiging) om die afgeleefde, onmogelijke, onhoudbare constitutie overeind te houden. Hij liet ze door Pruisen en Engeland garanderen, hij liet ze door heel het regerend personeel bezweren; papier en woorden, volslagen nutteloos om het onafwendbare af te wenden. De regenten die nu in de stadsregeringen en in de Staten alles te zeggen hadden voorzover de Prins hen hier en daar niet aan zijn leiband had, dachten aan niets anders dan aan het opkalefateren van hun bedreigde persoonlijke posities, aan het volhouden elk van zijn bizondere rechten. Ik behoor in onze historische wereld allerminst tot degenen die de regentenstand van de oude Republiek stelselmatig kleineren; die stand had grote kwaliteiten; maar nooit heeft hij zich zo van zijn slechtste kant laten zien, nooit zo'n onvermogen aan den dag gelegd om de zaken groot aan te vatten en het algemene belang vóór het plaatselijke of persoonlijke te laten gaan, als nu, nu de publieke opinie zich geheel

van hem had afgekeerd en nu daarentegen de Prins van Oranje zijn lot onverbrekkelijk met hem had verbonden.

Merkwaardig is ook, dat die mensen die van hervormingen niet weten wilden, die alles bij het oude lieten en doodvielen op hun kleine afzonderlijke belangetjes, zodra het erop aankwam niet het geringste vertrouwen in hun eigen regiem bleken te hebben. Het bewustzijn dat het regiem maar bij de gratie van de Engelsen en Pruisen bestond, werkte verlamd — vooral nu die niets meer waard waren. Wij hebben gezien hoe weinig Willem V op de regering van Amsterdam aan kon. Pas na gestijfd te zijn door garnizoen, durfde die in October, zoals ik verteld heb, tegen de samenzweerders, die ook het Hof van Holland ongestoord hun gang had laten gaan, front maken. En als de Fransen dan over de rivieren breken, geen gedachte aan weerstand. Capituleren om althans door de binnendringende vijand in hun posities gehandhaafd te worden, dat was al wat de Staten van Utrecht, van Holland, van Zeeland er nog op wisten (capituleren met prijsgeven van de Prins!); dat was het enig alternatief op het kritieke ogenblik voor de omwenteling waarmee de Patriotten althans de onafhankelijkheid hoopten te redden, en voor een aantal jaren ook inderdaad, zoals ik uiteengezet heb, wel ongeveer redden. Toen de Fransen van de capitulatie der zittende machten niet gediend bleken, maakten in afzonderlijke steden de regenten gedwee voor nieuwe revolutionaire representanten plaats. Het oude regiem *zakt* in elkaar. Nog vóór zij vervangen zijn, — wij zagen het — vragen de oude Staten van Holland het publiek geen oranje te dragen en stellen zij het dragen van de Franse nationale cocarde vrij. De beleefdheid van de Amsterdamse vroedschap tegenover het revolutionaire comité dat haar komt afzetten, heb ik geschetst, en de van welwillendheid en dankbaarheid overvloeiende rede van de presiderende burgemeester.

Wat een verschil met de verovering die over ons gekomen is! Ik weet wel dat er vrij wat zwakheden in het optreden van onze autoriteiten zouden zijn aan te wijzen; maar dat is meer een kwestie van beleid. Een willoos alles overboord gooien, een over de hele linie het veld ruimen voor de N.S.B., daarvan is geen sprake geweest, daarvoor was de gehechtheid aan wat wij hadden te oprecht. En daarvoor ook was de N.S.B., die niet, gelijk de Patriotten, een groot deel van de natie omvatte of met zich had, een te klein en daarenboven een te fel gehaat

groepje: zij kon er eenvoudig niet aan denken naar de macht te grijpen en moest alles afwachten van de bezetter, die haar pas na een hele poos, onder gestadige tegenstand en tot bittere wrok van de bevolking, allengs, bij brokjes en beetjes, in leidende posities is gaan indringen.

Men kreeg in 1795 inderdaad een toestand die hemelsbreed verschilde van die van 1940. Men kreeg, dat is vooral het punt waarin het verschil uitkomt, een authentiek Nederlands bewind. Ik heb er verleden week op gewezen, dat de Bataafse Republiek, al was ze in haar buitenlandse politiek zeker onvrij, door de Fransen, op hoe teleurstellende voorwaarden ook, als een onafhankelijke mogendheid werd erkend; dat in 1801 en 2 de andere Europese landen, Engeland inclusief, de nieuwe staat van zaken erkenden. De regeringen die wij gehad hebben van 1795 tot 1810 toe, waren wettige Nederlandse regeringen. De buitenlandse erkenning is eigenlijk niet eens de beslissende factor daarbij. De beslissende factor is hun karakter en samenstelling, de onafhankelijkheid waarmee zij het binnenlands bestuur voerden, en het feit dat zij door de natie als de wettige regering aanvaard werden. Dit wil niet zeggen dat iedereen met volle overtuiging achter de nieuwe machthebbers stond, ver vandaar natuurlijk; ik heb al gesproken van staatsgrepen, in 1798, opnieuw in 1801, 1805, 1806, toen het telkens de machtige hand van Napoleon was die ingreep. Dat en veel andere oorzaken brachten bij het publiek al vrij spoedig een zekere onverschilligheid, een vermoeidheid, teweeg; men liet alles over zich heengaan. Maar niemand dacht ernstig aan verzet of zelfs aan de mogelijkheid van verzet. Er was geen ogenblik sprake van een volkshaat tegen de Patriotten als handlangers van de verdrukker, zij werden niet met de vinger nagewezen als verraders, heel dat verwijt werd niet of nauwelijks gehoord, moordaanslagen bleven iets onbekends. Alles bewijst dat hun optreden, al vertoont het uiterlijke overeenkomst, innerlijk iets heel anders betekende dan dat van de N.S.B.-ers nu. Men dacht ook niet aan de mogelijkheid van een herstel, het oude regiem was weggevaagd, men mocht soms het smadelijke van 's land machteloosheid beseffen, de oude toestanden wilde men niet terug hebben, en een herstel van een echte onafhankelijkheid onder Oranje leek helemaal uitgesloten. Ik heb de vorige keer ook aangestipt dat Oranje zelf zich hier in 1801 uitdrukkelijk bij neerlegde. Dat is dus alles wel radicaal anders dan de toestand die wij nu beleven.

En zie nu de mensen eens aan: ik zei al dat men ook op het karakter en de samenstelling van die regeringen van 1795 en vervolgens letten moet.

De Nationale Vergadering van 1796, en de toonaangevende mannen in dat eerste stadium, — men kan zich niets ordelievers, fatsoenlijkers, bezadigers denken dan de Schimmelpennincks, de Pieter Paulussen en de rest. Goede vaderlanders in weerwil van hun ingenomenheid met de Fransen en hun bewondering voor de Franse beginselen; wars van op de spits drijven, wars ook van harde behandeling van de voormalige regerende kringen. Eigenlijk helemaal geen revolutionairen, veel te zeer representatief voor het volk in bredere zin.

Natuurlijk waren er echte revolutionairen onder hen, die dan ook spoedig uitermate ontevreden werden, en zich in 1798 van de macht wisten meester te maken, en dat met behulp van de Fransen. Ik zou zelfs *die* mensen niet op één lijn met de N.S.B.-ers willen stellen, maar laat mij me daar niet in begeven, laat mij er enkel op wijzen dat zij zich nog geen half jaar in het bewind konden handhaven, al hebben zij toen de unitarische constitutie doorgezet, die niet ongedaan gemaakt is. Maar de *mannen* van Januari 1798, Vreede, Fijnje, Van Langen en de rest, werden van het toneel gedrongen en met hen de typisch revolutionaire mentaliteit en methoden van felle partij-dictatuur, van corruptie ook, want daarmee maakte zich dat kortstondig regiem een bijzonder slechte naam. Zo kon zich dus onder de Bataafse Republiek de bredere publieke opinie nog doen gelden, en het woord kwam weer aan die door en door fatsoenlijke, gematigde middenklasse die de Bataafse omwenteling eigenlijk droeg.

In 1801 kwam dan zelfs, zoals ik al liet zien, een versmelting met *die* aristocratische en Oranjegezinde elementen tot stand, die bereid waren de grondbeginselen van de nieuwe orde te aanvaarden, en het Bataafse regiem kreeg nu een nog veel conservatiever tint. Zo zelfs, dat het tot de hervormingen waar de tijd toch meer dan rijp voor was, die het noodzakelijk complement waren van de nieuwe constitutie, onbekwaam bleek, en de mannen wie het om die hervormingen te doen was, de echte nieuwlichters met oog voor de praktijk en voor de realiteit, trokken de consequentie dat er met het vertegenwoordigend stelsel, met de democratie, niets te beginnen viel. In Frankrijk had men diezelfde ontwikkeling doorgemaakt. Ook daar was de Revolutie demo-

cratisch begonnen, en ze was er uitgelopen op de dictatuur van Napoleon, die echter de sociale en geestelijke tendenties van de Revolutie niet alle ongedaan maakte, maar integendeel consolideerde. Bij ons kwam het autoritaire beginsel, op zijn wens, in zwang met Schimmelpenninck en met Koning Lodewijk, en het was toen, dat Gogel, Van der Palm en anderen de grote maatregelen op het gebied van belastingwezen, onderwijs, administratie, rechtspraak konden doorvoeren, waarover men tien jaar lang gepraat had zonder tot een besluit te komen. Het zou mij te ver voeren als ik in bijzonderheden zou nagaan in hoever die hervormingen werkelijk Nederlands gedacht waren: dat zij in sommige opzichten onder Franse invloed te scherp met het verleden braken, is zeker niet te ontkennen; vooral de invoering van het Franse wetboek was een treurig tekortschieten van de eigen vormkracht; maar in het algemeen beschouwd treft toch juist de nationale geest van dat werk, dat in hoofdzaak maar was: vorm geven aan wat de heersende opinie bij ons, met allerlei voorbehoud en aarzelend en met verschil van inzicht omtrent onderdelen, maar toch onmiskenbaar, wenste. Er was geen sprake, alweer ook hierbij niet, van dat algemene, felle, principiële verzet dat onze houding tegenover het N.S.B.-programma kenmerkt. Dat programma wordt trouwens niet op die wijze door een echt Nederlandse regering verwezenlijkt, omdat de N.S.B. nu eenmaal een te armzalig groepje is om zo'n regering te hebben kunnen opleveren.

Maar afgezien daarvan, beschouw de programma's eens even op hun intrinsieke waarde. Stel de theorie van de gelijkheid van allen voor de wet, de eenparige ondergeschiktheid van allen onder de nationale staat, maar met eerbiediging van persoonlijke rechten, — stel dat eens tegenover de rassenleer, de verheerlijking van de Führer, 't principe van het Führerdom op alle gebieden van maatschappelijk leven, — stel de ontvoogding van Katholieken en dissenters, het toekennen van burgerrechten aan de Joden, stel dat eens tegenover de knechting van het bijzonder onderwijs en de Jodenvervolging. U had beschouwingen als deze misschien al eerder verwacht. Ze dienen zeker ter zake als men, zoals ik zei, de revolutie en de oude staat van zaken tegen elkaar moet afwegen. Ik laat het niettemin bij dit vluchtig aanstippen. Mijn functie is nu eenmaal die van de historische beschouwing, en daarom ben ik er vooral op uit geweest u te laten zien, — wat aan meer uiterlijke, maar historisch objectief vast te stellen gegevens te zien is, — dat de

Patriotse of Bataafse geestesgesteldheid en hervormingen in de lijn van onze nationale ontwikkeling lagen, terwijl die van de N.S.B. er vlakaf mee strijden en ook enkel maar, of in grote hoofdzaak, van het buitenland zijn overgenomen.

Daar zou nog aan toe te voegen zijn, dat die buitenlandse beweging zelf, waardoor de N.S.B. zich heeft laten inspireren, het Duitse nationaal-socialisme, het universele karakter dat de Franse Revolutie in weerwil van haar aberraties eigen was, miste. Men kan Fascisme en Nationaal-Socialisme zeker ten dele in verband brengen met algemene reacties tegen de democratie en haar bezwaren; als zodanig zullen zij misschien nog wel iets blijvends nalaten, in de vorm van zelfverbetering, van versterkte zelftucht van de democratie. Maar eerst en vooral moet men die beweging toch verklaren uit de omstandigheden, waarin Italië en Duitsland zich bevonden na de vorige wereldoorlog, uit verbittering en teleurstelling over nederlaag of overwinning-zonder-resultaten, uit ontreddering ook door een economische catastrofe; oorzaken die ons in het geheel niet beroerden dus; en het ware doel van al de schoonklinkende frazen, van al de philosophische bespiegelingen, is nooit iets anders geweest dan een sterke nationale staat en macht, macht, macht. Wie dat als Nederlander overnam, stelde zich roekeloos in dienst, niet van een gedachte, maar van een vreemde staat, op een manier als van de Patriotten niet gezegd kan worden. Van de N.S.B.-ers zal zeker de geschiedenis wel getuigen dat hun verraad aan de staat gepaard ging met de verzwarende omstandigheid van verraad aan de beste cultuur-tradities van ons volk.

Ik heb tot nog toe naast 1940, als begin van de periode van afhankelijkheid van een veroveraar en van omwentelingsstrevingen, 1795 gesteld. De drie jaren Franse inlijving vormen in zekere zin een nadere parallel met de huidige toestand. Als men daarover nu leest, wordt men gedurig door de meest merkwaardige overeenkomsten getroffen. Ik wil mij echter niet in de bijzonderheden begeven, maar zal mij aan de algemene grote lijnen houden.

Nu was er geen Nederlandse regering meer. In Amsterdam zetelde een Frans gouverneur, Lebrun, voorganger van Seyss-Inquart, — maar hoezeer die parallel ook voor de hand ligt, men kan de twee namen toch niet in één adem noemen zonder meteen een onweerstaanbare neiging te voelen om voor de fijne, goedhartige, taktvolle oude heer

Lebrun op te komen. Zijn eerste taak was ongetwijfeld óók om Nederland dienstbaar te maken aan het grote doel van de Keizer, en dat wil zeggen aan de Franse oorlogvoering; en het ongeluk wilde, dat daarbij vooropstond de onderdrukking van alle overzeese handel, zodat het regiem onvermijdelijk de ellende in de Hollandse zeesteden handhaafde, ja, verergerde. Vervolgens was er de conscriptie, een ontzettende last voor de onvermogene klassen; want evenals in Frankrijk zelf bleef plaatsvervangng geoorloofd, en die konden, kochten zich vrij. Daar was ook toen de onderdrukking van alle vrije meningsuiting, het aan banden leggen van het hele geestelijke leven. En toch, als men vergelijkt met nu: een schrikbewind kan men dat regiem niet noemen; er bestond rechtszekerheid; corrupt was het ook niet, behalve waar het de uitvoerders van het Continentaal Stelsel betreft, dat aan de menselijke natuur al te zware eisen stelde; en de invoering van de Franse bureaucratische methoden, van het Franse *tempo* bijvoorbeeld, had zeker iets leerzaams; de aandacht van de Franse prefecten (er waren Nederlanders onder de prefecten, maar de bekendsten waren in Holland de twee Franssprekende Belgen de Celles en de Stassart) — hun aandacht voor de welvaart van de bevolking (voorzoveel de ongelukkige politiek van het Continentaal Stelsel alweer dat toeliet) was oprecht en niet zonder praktisch effect.

Hoe verschillend met nu was dan ook de houding van het volk! Het regiem werkte met Nederlandse ambtenaren, behalve in enige van de allerhoogste posten. Maar er waren toch zelfs, zei ik al, Nederlanders prefect; Van Maanen was president van het Keizerlijk gerechtshof in Den Haag; Schimmelpenninck senator. En nu zou men zich al zeer vergissen, als men zich *die* mensen dan tenminste in een soortgelijke morele positie dacht als tegenwoordig de Voûtes, de Van Genechtens, of de Rost van Tonningens. Evenmin als de eerste revolutiemakers in 1795 werden zij door het publiek met afschuw of verachting bekeken. Het waren ook geen leden van een specifiek Fransgezinde partij; de partijgrenzen waren verflauwd en de mannen die meededen en zich lieten gebruiken, kwamen lang niet alleen uit de voormalige Patriotse hoek; ook waren de Patriotten onder hen lang niet alleen de radicalen. Dat wil zeggen, dat in 1810 de brede Nederlandse opinie de inlijving aanvaardde; met een zwaar hart deden de meesten dat ongetwijfeld, maar er was geen gedachte aan verzet, nauwelijks bij enkelen de hoop

op beter tijden. U weet dat Napoleon bij zijn bezoek in 1811 met veel warmte toegejuicht werd en dat overal de aanzienlijke en geachte burgers zich verdrongen om hem eer te bewijzen. Zelfs Bilderdijk, van wie men zich liefst dat treffende gedicht herinnert, dat hij in 1811 voorlas: *Holland leeft weer, Holland streeft weer . . .*, zelfs Bilderdijk had in 1810 een onderdanig vers geschreven, beginnende: *O Keizer, thans mijn vorst . . .*

De zachttere aard van het Franse bewind is geen voldoende verklaring voor die houding van het Nederlandse volk. Er kwam nog allerlei bij, dat van de omstandigheden van onze tijd ten enemale afwijkt. Wij moeten ten eerste denken aan de veel meer verbreide sympathie met de Franse begrippen, die zelfs in dat late stadium nog een factor vormde; en voor zover die verflauwd was, ging er toch een verlamme invloed uit van wat men nu al vijftien jaar lang beleefd had. Het éne revolutionaire of halfrevolutionaire bewind na het andere; de rechtstreekse volksinvloed, eerst zo sterk, en waarvan men zich juist alles beloofd had, meer en meer uitgeschakeld; op de grote ogenblikken, tweemaal in 1798, in 1801, in 1805, in 1806, de beslissing, al minder verbloemd, door Franse steun, door Frans ingrijpen, door een Frans machtwoord opgelegd. De val kwam in 1810 niet zo onvoorbereid als in 1940. Daarbij dan nog de economische achteruitgang, die alle zelfvertrouwen op den duur ondermijnd had. Klein en onmachtig voelde men zich. Er waren er die troost zochten in de herinnering aan het groot verleden: Helmers, Loosjes; er waren er, die het geloof in de toekomst met ijzeren wil, met plichtsbef bewaarden: Van Hogendorp; of met blijmoedig optimisme en scherpzinnigheid: Falck. Maar de grote meerderheid was verslagen, zag geen heil dan in onderwerping. Men was, zeker, algemeen nog Hollanders onder elkaar; zodra de tegenslagen voor het regiem begonnen, spitste men de oren. Onder de steeds ondraaglijker druk van nood en dwang barstte het volk dan hier dan daar tot opstootjes uit. Maar met dat al had de leidende klasse zich geschikt en leende zich tot diensten en uitingen, als nu erger dan bedenkelijk gevonden worden, maar waaraan toen, ook al deed niet iedereen er aan mee, niemand aanstoot nam. Zelfs van een man als Kemper, de Leidse hoogleraar, wie het aan moed zeker niet ontbrak en die bij de opstand een kordate, zowel als belangrijke rol speelde, kan men een betuiging van trouw aan Marie Louise als regentes voor Napoleon aanhalen, die pijnlijke lectuur vormt.

Wij mogen dankbaar zijn, dat in onze tijd de reactie anders is, maar vóór ons wij daarop verheffen, vóór wij de staf breken over dat geslacht van 130 jaar geleden, moeten wij bedenken, niet alleen wat ik al aanvoerde, maar ook de zo geweldig verschillende internationale omstandigheden. Dat gold al voor 1795, toen er bij de coalitie tegen Frankrijk, zoals ik vertelde, zo'n jammerlijk tekort aan eensgezindheid niet aan macht alleen, maar aan overtuiging, aan geloof bestond. De solidariteit van Europa tegen Frankrijk wilde ook daarna maar niet echt tot stand komen, en ondertussen hoorde men ook toen verkondigen: „de tijd van de kleine naties is voorbij”; „de eenheid van Europa kan alleen door de leiding van een machtig volk” — toen dan het Franse — „worden verwezenlijkt, en dat is ons aller groot belang”; maar met hoeveel meer kracht klonken die uitspraken toen dan nu! Zelfs op het ogenblik van zijn grootste machtsontplooiing is de positie van Hitler niet te vergelijken geweest met die van Napoleon, vooral niet wat toekomstmogelijkheid, wat schijn van duurzaamheid betreft. In 1808/9 waren er velen geweest die de eerste tekenen van een Europees verzet bespeurden — in Spanje, in Tirol, in Duitsland; en die meenden te voorzien, dat het al te geweldig avontuur in een katastrofe eindigen moest. Maar in 1810 leek Napoleon's positie vaster bevestigd dan ooit. Oostenrijk was niet alleen voor de derde maal verslagen, het scheen nu definitief tot de onoverwinnelijke overgelopen. Het uithuwelijken van een Aartshertogin aan de Keizer van de Revolutie, dat maakte een overweldigende indruk: het oude Europa capituleerde nu pas volledig. Voor wie kon Napoleon nog vrezen? De Paus? zijn gevangene. De Tsaar? slechts de ingewijden wisten, wat een spanning er in die ogenschijnlijk nog hechte vriendschap zaten. Engeland? Engeland had in Spanje eindelijk een voet op het vasteland gekregen, maar dat Engeland de grote militaire mogendheid van het vasteland zou kunnen verslaan, dat was toch een ongerijmde gedachte.

Pas in 1812, door de breuk met Rusland, ontwaakte de hoop. Maar zelfs na de ramp van de terugtocht uit Rusland leek de macht van Napoleon nog overweldigend. Pas zijn nederlaag bij Leipzig in October 1813 bracht het ogenblik, waarop men bij ons aan de bevrijding kon gaan *geloven* niet alleen, maar er iets voor doen.

Ik kom nu aan het laatste punt van vergelijking, het besluit van heel de opschudding. Daarbij vergelijk ik de geschiedenis van het begin van

de vorige eeuw niet eens meer met wat wij beleefd hebben, maar met wat wij nog verwachten. Nu, wij vormen ons daarvan toch wel een tamelijk concrete voorstelling en alweer treffen dan — ik zei dat laatste in mijn inleiding al — de contrasten.

Men heeft in de afgelopen jaren de naam van Gijsbert Karel veel genoemd. Zijn voorbeeld heeft iets fascinerends. Het is wel jammer, dat er zeker wel voor een Van Hogendorp, en voor iets dat op een opstand lijkt, een onafhankelijkheidsverklaring en een voorlopige regering, geen plaats zal zijn in onze naaste toekomst. Wij hebben immers nog steeds een wettige regering, Oranje heeft nooit afstand gedaan en behoeft niet uitgenodigd te worden. Als men het zó stelt, valt er niets aan te betreuren, integendeel; maar er is ook dit, dat de moderne techniek een volksofstand nog veel minder toelaat dan in de dagen van Napoleon reeds. Wat er ditmaal bovendien niet zijn zal, is *tijd*. Zó als het ogenblik daar is, zal de vertegenwoordiger van de Koningin ook daar zijn. Hier moeten wij niet verwachten dat de geschiedenis zich herhalen zal.

Maar buiten dat zijn er twee punten vooral, die de beschouwer van nu in de restauratie van 1813 verwonderen; ten eerste, dat de mannen die onder het Franse regiem gediend hadden, en oude Patriotten van 1795, op hun posten gehandhaafd werden, of zelfs bevorderd en geëerd; ten tweede dat de restauratie maar zo weinig een restauratie was, veeleer een consolidatie van de nieuwe orde. Al de grote beginselen die in 1795 geproclameerd en daarna in praktijk gebracht en bevestigd waren: de gelijkstelling van de godsdienstige gezindten, de eenheid van de staat boven de provincies, de verkiesbaarheid van de besturende lichamen in gemeente en staat, werden behouden. Na wat ik in deze lezingen uiteengezet heb, zult u wel begrijpen hoe vanzelfsprekend dit alles was.

1795 was een echte omwenteling, in deze zin dat het een nieuwe regering, een nieuwe orde, nieuw recht geschapen had. Het komplot en het verraad van 1794/5 waren uitgewist in een staat van zaken die al dadelijk door de bevolking werd aanvaard, en die de tijd had om zich zo te consolideren, dat eindelijk ook het ganse buitenland en het Huis van Oranje zelf hem erkenden. Het was *feitelijk* onmogelijk geworden, dat men in 1813 iemand zijn gedragingen in 1795 nog zou nahouden. En 1810? Voor Napoleon gebukt? — maar dat had bijna

iedereen gedaan; de Prins van Oranje zelf had het gedaan in 1801; de Keizer van Oostenrijk had het gedaan in 1809; Metternich had het gedaan met sluwe berekening, maar gedaan had hij het, en Oostenrijk, het katholieke legitimistische Oostenrijk, had met Napoleon mooi weer gespeeld zonder zich van het lot van de Paus, die in Frankrijk gevangen zat, iets aan te trekken. De Franse bisschoppen, de Duitse bisschoppen, veel Italiaanse bisschoppen, zij hadden allen de Paus verloochend om de gunst van de machtige Keizer van het Westen niet te verspelen. Werkelijk: vergeven en vergeten was het enige wat erop zat in 1813.

Dit zijn tenslotte maar de uiterlijke verschijningsvormen van het grote feit, dat de oude orde, die de Franse Revolutie omvergeworpen had, al lang van te voren inwendig zo vermolmd was, dat ze geen geloof meer in zichzelf bezat. Dat bleek bij ons in 1795, maar het was nu hier dan daar bijna overal in Europa gebleken. De nieuwe beginselen waren overal al lang van tevoren diep in de geesten doorgedrongen. Zo ziet men ook in Frankrijk zelf na de val van Napoleon de restauratie datzelfde karakter van een consolidatie van de nieuwe orde dragen, en Lodewijk XVIII zich neerleggen (zoals Talleyrand het uitdrukte) in het bed van Napoleon. Talleyrand, het volmaakte type van de collaborateur, de bisschop en edelman van het *ancien régime*, die de Revolutie omhelsd had, en vervolgens de Keizer gediend (en verraden), Talleyrand werd minister van Lodewijk XVIII, zoals bij ons Van Maanen van Willem I. De overwinnende Coalitie-staatslieden gingen met Talleyrand en andere grootheden van de nieuwe orde zonder bezwaar aan de conferentie-tafel zitten. Dat was de geest van het Europa van toen, omdat de Franse Revolutie, tenminste zoals Napoleon haar resultaten had vastgelegd, inderdaad aan het streven en denken van generaties uitdrukking gaf, en dat bij de overwinnaars in weinig mindere mate dan bij de overwonnenen.

Onze Patriottenbeweging, onze Bataafse Revolutie gingen in diezelfde lijn en hadden in het eigen land de vruchtbaarste cultuur- en maatschappij-tendenties met zich. Daarom hadden zoveel Prinsgezinden zich, toen de zaak eenmaal beslist was, met de nieuwe denkbeelden kunnen verzoenen. En zelfs als zij, zoals Van Hogendorp, in de omkeer nog tevens een heel eind terug wilden, leerden zij in de harde praktijk spoedig, dat dat niet kon. Van Hogendorp kreeg zijn eerste les al in de Novemberdagen van 1813, toen hij voor zijn voorlopig bewind alleen

oud-regenten van vóór 1795 had willen gebruiken, en die bedaagde heren, die bijna twintig jaar buiten alles gestaan hadden, een droevig gebrek aan ondernemingsgeest en durf aan den dag legden. In zijn constitutie-ontwerp had hij nog op veel punten willen uitgaan van wat hij *de oude voet* noemde; maar die oude voet bestond niet meer; tegen de Van Maanens en anderen die met de nieuwe, en dat wil zeggen met de feitelijke, administratie vertrouwd waren, kon de man van de studeerkamer (want dat was Van Hogendorp geworden) in de grondwetscommissie niet op. Van Willem I kreeg hij geen steun. Willem I, die al in 1801 een bewonderaar van Bonaparte geweest was, bleek naar de geest helemaal een man van de nieuwe orde te zijn.

Uit dat alles kan men niets afleiden omtrent wat *wij* (ik hoop weldra) zullen zien gebeuren. Wij weten dat in onze tijd de ideologische tegenstelling absoluut onverzoend, en ook onverzoenbaar is. Wij weten dat onze N.S.B.-ers niet in de lijn van de Nederlandse traditie gewerkt hebben, en dat het werk dat in het land gedaan is, meest niet eens door hen, maar eenvoudig door de bezetter, door de vreemdeling is verricht. Wij weten dat de geallieerden niet (zoals die van 130 jaar vroeger) tevree zullen zijn met het verdwijnen van de éne onverzadelijk heerszuchtige man, van Hitler zoals toen van Napoleon, maar dat al zijn medewerkers mee zullen verdwijnen en zijn systeem uitgeroeid worden. Wij weten, dat in ons land de tegenstelling niet minder scherp gevoeld wordt, en dat dus het lot, noch van hen die met de bezetter gewerkt hebben en die onze publieke opinie geen ogenblik anders dan als verraders beschouwd heeft, noch van de maatregelen, geregeld zal worden door het precedent van 1813.

Ik weet niet of u uit wat ik verhandeld heb, zult willen afleiden, dat de historische parallel dus eenvoudig niet bestaat. Zo heb ik het echter niet bedoeld. De historische parallel *is* er. De omstandigheden en de gebeurtenissen leveren in veel opzichten een treffende overeenkomst op en dat zal ieder keer weer tot vergelijken uitnodigen. Maar als men de vergelijking doorvoert, zal men telkens verrast worden door de contrastwerking. Dat is trouwens niet minder leerzaam, zowel om het heden als om het verleden te begrijpen.

En één conclusie, waarmee ik eindigen wil, dringt zich op, en dat is een zeer opwekkende conclusie. Als het nationaal wezen de Franse tijd heeft kunnen doorstaan, als het nationaal besef en de nationale

cultuur bestand bleken tegen een vreemde overheersing die niet alleen over een geweldige materiële macht, maar over een groot geestelijk prestige beschikte, wat zullen zij dan niet met verdubbelde vitaliteit te voorschijn komen van onder een druk die enkel maar gediend heeft om de tegenstelling op geestelijk gebied scherper te doen uitkomen en om ons, ik hoop dat ik het zo zeggen mag, scherper bewust te maken van onze eigen geestelijke waarden, van onze democratische, christelijke en humanistische tradities!